

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЁШ ОЛИМЛАР КЕНГАШИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ БИРЛАШГАН
КАСАБА УЮШМА ҚЎМИТАСИ**

XXI АСР – ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЁШЛАР АСРИ

**мавзусидаги Республика илмий ва илмий-назарий анжуман
материаллари
24 апрель 2021 йил**

Тошкент – 2021

72.4(5Ў) «XXI аср – интеллектуал ёшлар асри» Республика илмий ва илмий-назарий анжуман материаллари (2021 йил 24 апрель) = Труды республиканской научной и научно-теоретической конференции «XXI век – век интеллектуальной молодёжи»/ Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси, Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Ёш олимлар кенгаши, Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Бирлашган қасаба уюшма қўмитаси. –Тошкент: ЎзР ФА, 2021. 426 б.

Тит. в. ва матн паралел ўзб. ва рус тилларида.

2021 йилда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигига 30 йил тўлади. Бу тарихий санани бизлар бутун халқимиз билан биргаликда, “Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик!” -деган эзгу ғоя асосида кенг байрам қиламиз.

Зеро, XXI аср инсониятга дастлабки кунларданок иқтисодийдаги глобаллашув, дунёдаги мураккаб сиёсий жараёнлар, ижтимоий-маданий ўзгаришлар трансформацияси сифатида намоён бўлди. Тараққиётга эришиш учун, рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда. Айниқса, Бугун келгуси йил учун режа ва дастурларимизни аниқ белгилаб олар эканмиз, мустақиллик йилларида эришган ютуқларимизни янада мустаҳкамлаб, энг муҳим ва устувор соҳаларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратамиз, албатта.

Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёевнинг ташаббуси билан Республикамызда 2021 йилни “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” деб номланиши, олдимишга масъулиятли вазибаларни қўймоқдаки, аввало, таълим ва фан интеграцияси фаолиятини ҳаракатлантирувчи куч жамиятимизнинг, бугунги ва келажакимиз, фаровон ҳаётимизнинг таянчи бўлиш шарт эканлигини англамоқдамиз. Президентимизнинг илм-фан ва таълим вакилларига, ёш олим ва умуман мамлакатимиз интеллигенциясига бўлган оталарча ғамхўрлиги сабабли, ушбу хужжатларнинг қабул қилиниши, мамлакатимиз илм-фанини ривожланишини янги босқичларга қўтаради. Бугун келгуси йил учун режа ва дастурларимизни аниқ белгилаб олар эканмиз, мустақиллик йилларида эришган ютуқларимизни янада мустаҳкамлаб, энг муҳим ва устувор соҳаларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратамиз, албатта. Таъкидлаш керакки, пандемия барчамизга тиббиётнинг бирламчи бўғини, тез ёрдам хизмати, санитария-эпидемиология тизимини тубдан ислох қилиш муҳим ҳаётий зарурат эканини яна бир бор кўрсатди.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг тараққиёти, авваломбор илм-фан ва олий таълимга асосланади. Илм-фан ва таълимга юқори технологиялар асосида янги сифат билан ёндашмас эканмиз, бу соҳада юксак натижаларга эришиш даргумон. Шу боис, мавжуд имкониятларни йўқотмаслик, ўзбек академик илм-фани ва олий таълимидаги барча яхши жиҳатларни асраб қолиш ва ривожлантириш, кадрлар тайёрлашда сифатни қўтариш энг муҳим вазифамиз бўлиб қолади. Олимлар ва ўқитувчилар истеъдодли, янги ғоялар ва билимлар – олий илмий мактаб модернизацияси суянадиган фундаменти. Бошқача айтганда, илмий тадқиқотлар ва ишланмаларнинг сифати, кенг қамровлилиги, амалиётга жорий этилганлиги ва илмий жамоа томонидан тан олинганлиги жиҳати билан баҳоланади. Шунинг учун “ёшлар илм-фани” кенг маънода – мамлакатнинг илмий кадрлар салоҳияти ривожини билан боғлиқ бўлган барча жараёнларнинг “ибтидоси”дир.

Ўз олдимишга қўяётган энг муҳим вазифа – бу, таълимнинг асосий дастурларидан бироз четлашган ҳолда, ёшларни илм-фанга жалб этиш, уларнинг янги илмий билимларга бўлган эътибори ва қизиқишларини уйғотишдан иборатдир. Бу эса – яхши илмий натижаларни амалиётда қўллаш ва тажрибалар алмашуви, маъруза жараёнида юзага келадиган муҳокамалар ва мунозаралар орқали эришилади. Буларнинг барчаси биргаликда, ҳақиқий иқтидорли ёшлар етишиб чиқувчи, қайноқ муҳитни ташкил этади. Ҳеч ким бирор-бир кишини даҳо бўлишга мажбур эта олмайди. Аммо, иқтидорли ҳаёт кечиришига қўмаклашиш – бизнинг қўлимиздан келади. Ушбу илмий-амалий конференция ана шундай ёш иқтидор эгаларини кашф этишга ёрдам берувчи янги майдон бўлиб хизмат қилади.

Мазкур илмий ва илмий-техник анжуман материаллари тўпламидан тадқиқотчиларнинг кейинги йилларда олиб борган тадқиқот ишлари натижалари, ишланмалари, ғоялари жой олган бўлиб, ЎзР ФА ҳайъатининг қарори билан чоп этишга тавсия қилинди. 426 б.

Таҳрир ҳайъати: ЎзР ФА Бош илмий котиби, т.ф.д., профессор Ғ.А.Баҳадиров ЎзР ФА Ёш олимлар кенгаши раиси, Ёш олимлар ахборотномаси бош муҳаррири, ю.ф.д., профессор С.С.Гулямов; ЎзР ФА катта илмий ходими, Ёш олимлар ахборотномаси бош муҳаррир ўринбосари, фалс.ф.н., доцент, анжуманнинг масъул котиби Г.Ҳ.Тиллаева;

Эслатма: Мақолалар мазмунига жавобгарлик муаллифлар зиммасига юклатилади.

КБК 72.4(5Ў)

БУХОРО АМИРИ САЙИД ҲАЙДАРНИНГ ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАРИ

В.Садуллаева

Бухоро давлат университети таянч докторанти.

Бухорода ҳукмронлик қилган манғит ҳукмдорлари жамиятнинг барча соҳаларида бўлгани каби таълим тизимида ҳам ислоҳотлар амалга оширганлар. Мактаблар қуриш, уларда ўқиш, ёзиш, ҳисоб ва диний билимларни ўргатиш, мадрасалардаги таълим жараёнларини мунтазам назорат қилиш ва давлат учун керакли бўлган кадрлар тайёрлаш ишларига алоҳида эътибор қаратилган. Айниқса, Бухоро амири Ҳайдар (1800-1826) даврида мактаб ва мадрасалардаги ўқитиш тизимини замонга мослаш, сифатли таълимни ташкил этиш бўйича амалий тадбирлар амалга оширилди.

Амир Ҳайдар ўз даврининг билимдон ҳукмдорларидан бўлган. У ҳақда Абдулазим Сомий “Қуръони каримни ёддан билган. Амир Ҳайдар саховатпеша, олим ва одил подшо эди. Барча илмлардан етарлича хабардор бўлиб, илм ила шуғулланган пайтларида, давлат ишлари билан бандлигига қарамай, илми илоҳиётни ўрганмоқда бўлган толиби илмларга сабоқ берар ва шогирдларнинг давраси минг кишидан кам бўлмасди¹, деб ёзган. Бухорода бўлган инглиз сайёҳи Александр Бёрнс эса: “Амир Ҳайдар даври диндорлик ва диний ғайрат даври бўлган. У “Амир ал-мўминин” ёки имонлилар қўмондони номини олди. У фақат подшоликни эмас, имомлик вазифасини ҳам бажарди, оламдан ўтганлар ҳақида қуръон тиловат қилди ва мадрасаларда дарс берди², - деб маълумот беради.

Амир Ҳайдар мамлакат тараққиёти илм-фан ривожини билан бевосита боғлиқлигини англаган ҳолда, таълим тизимини мактабдан бошлаб ислоҳ қилишга киришди. Амир Ҳайдар бу соҳа назоратини жиянига ишонганини унга йўллаган хатидан билиш мумкин. Ушбу мактубда: “Сиз... муаллимларга тайинланганки, улар зарурий умумтаълимни барча тобе халқ пухта эгалламоғини таъминласинлар. Барча кишилар умумий зарурий таълимни пухта эгалласинлар”³, деб ёзилган.

Амир Ҳайдар мамлакатнинг барча вилоятлари таълимини марказлаштирилган тартибда назорат остига олган. Амирликнинг тоғли ва узоқ ҳудудларига Бухоро шаҳридаги тажрибали, билимли муаллимларини жўнатган. Ҳар бир муаллимга сарой амалдорларини бириктириб, узоқ вилоятда уларни уй-жой билан таъминлаш, мактабларда сифатли дарсларни ташкил этгунларига қадар маълум муддатлар белгилаб берган.

Амир Ҳайдар мадрасада таҳсил берган даврида ўқув дастурлари ва фан дарсликлари эскирганлигининг гувоҳи бўлган. Бу даврда Усмонийлар империясида китоб босиш анча тараққий этиб, босмаҳоналарда сифатли дарсликлар, ўқув қўлланмалар нашр этилган. Амир Ҳайдар Туркиядан олий мадрасалари учун зарур бўлган, 500 нафар талаба фойдаланиши мумкин бўлган махсус дарслик ва ўқув қўлланмалар келтиртирган.

Бу даврда Бухоро мадрасаларида маҳаллий талабалар билан бирга барча мусулмон давлатлардан (Эрон бундан мустасно) келган талабалар таҳсил олган, 7-8 йиллик ўқув курсини тамомлаб, ўз юртларига билим захираси билан қайтганлар⁴. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, Амир Ҳайдар мадрасаларда ўқув қўлланма сифатида фойдаланилган ислом динининг ханафий мазҳабига оид “Ал-фавоид ал-Алфия” номли асарни ёзган⁵.

Бу даврда Бухоро шаҳрида Чор Минор, Халифа Худойдод, Мулла Турсунжон, Қаршида Али мадрасаси ва Мир Муҳаммад каби янги мадрасалар бунёд этилган⁶. Амир

1 Мирза Абдулазим Сомий. Манғит султонлари тарихи ёки Бухоро хонлигининг инқирози // Шарқ юлдузи, 1990. № 3. – Б. 131.

2 Қаранг: Mukminova R., Mukhtarov A. “The Khanate (emirate) of Bukhara” History of civilizations of Central Asia Volume V Development in contrast: from the sixteenth to the nineteenth century UNESCO Publishing 2003. – B-59.

3 Муҳаммедов Т. Савол тарихига оид ҳужжат // Жаҳон адабиёти, № 1. 2019. – Б. 154.

4 Ахмадов Х. Мадрасалар ва уларнинг жамият ҳаётида тутган ўрни. Бухоро, 2019. – Б. 66.

5 Mukminova R., Mukhtarov A. “The Khanate (emirate) of Bukhara” History of civilizations of Central Asia Volume V. Development in contrast: from the sixteenth to the nineteenth century UNESCO Publishing 2003. – B. 59.

6 Абдусаттор Жуманазар. Бухоро таълим тизими тарихи. Тошкент: Akademnashr, 2017. - 592 б.

Ҳайдар ҳузурида тез-тез диний ва илмий мунозаралар ўтказилиб турилган¹. Уларда мадрасада ўқитиладиган фанлар ва дарсликлар таҳлил қилинган. Мадрасанинг бош ва дарс берувчи мударрислари тайинланган.

Хулоса қилиб айтганда, совет даври ва мустақилликнинг дастлабки йилларида яратилган илмий тадқиқотларда қораланган Амир Ҳайдар ўз ҳукмронлик даврида амирликда барча соҳаларда, жумладан, маориф тизимида қатор ислоҳотлар амалга оширди. Миллат ва Ватан тараққиёти учун ўзини масъул деб билди, илм-фан мамлакат тараққиёти учун хизмат қилувчи энг муҳим омил деб ҳисоблади. Ислом дини ва маданияти ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратди. Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда биз тадқиқотчилар олдида турган муҳим вазифа Ўзбекистон тарихининг очилмаган саҳифалардан бири ҳисобланган манғитлар ҳукмронлиги тарихини холис ўрганиб, илмий жамоатчилликка тақдим этишдан иборатдир.

АЛИШЕР НАВОИЙ НАЗМИЙ АСАРЛАРИДАГИ ОЧИҚ ЎХШАТИШЛАР ЛИНГВОПОЭТИКАСИ

Г.Ё.Сайидова

Бухоро давлат университети Ўзбек тилшунослиги кафедраси таянч докторанти.
шириновасадбек@маил.ком

Кириш. Оламдаги жамики нарсалар ўртасида ўзаро алоқадорлик ва боғлиқлик бўлиши билан бирга улар ўртасида ўхшашлик ҳам мавжуд. Ҳар бир нарсани тўғридан-тўғри тасаввур қилиш ҳам мумкин ёки уни бошқа бир нарса воситасида ўхшаш хусусиятига кўра тасаввур қилиш ҳам мумкин. Баъзи шоирлар нарсани шу нарсага яқин бўлган нарса билан қиёслашса, бошқа бир шоирлар эса қиёсланаётган нарсани шу нарсадан кўп фарқга эга, анча йироқ нарсалар билан қиёслашга ҳаракат қиладилар. Бу ҳар бир ижодкорнинг индивидуал услуби, дунёқараши, тафаккури, тасаввури, ҳаёли ва маҳорати билан боғлиқ жиҳатлардир. Бироқ, таҳлилларимиз натижасига кўра аниқ айта оламизки, бадиий асарда ўхшатилаётган нарса шу нарсадан анча фарқли бўлса, бунда ўхшатиш санъатининг бадиий-эстетик таъсирчанлик қуввати юқори даражада бўлади. Масалан, шаклий жиҳатдан ўхшаш чўп билан илонни, таёқ билан қилични ўхшатиш осон, бироқ бундай ўхшатишлар ҳамма вақт ҳам китобхонда эстетик завқ ҳамда қизиқиш туйғусини уйғотмайди.²

Аёнки, Алишер Навоий шеърӣ асарларида инсон танаси унга шаклий жиҳатдан бутунлай фарқ қилувчи қафасга, унинг жони (руҳи) эса қушга ташбиҳ этилган:

Кўнгулки толпинадур танда, кўюнг истайдур,

Қафасда секреса қуш, учмоқ ўлғуси ҳаваси.³

Шу ўринда тасаввуф шеърӣятида бундай ўхшатиш анъана тусини олганлигини ҳам айтиб ўтиш мумкин. Ушбу ташбиҳда ўхшаган ва ўхшатилган ўртасида катта фарқ боис у китобхонни ўйлаш, мулоҳаза юритиш ҳамда фикрлашга мажбур этади. Китобхон ўхшатишдаги мантиқий боғлиқликни топишга ҳаракат қилади ва шу жараёнда унда бадиий тасвир ёки воқеликка нисбатан қизиқиш уйғонади, натижада ақлни лол қолдирувчи мазкур ташбиҳ санъатидан катта завқ олади. Шоир шеърӣ асарларида бу каби ташбиҳлар жуда кўплаб қўлланган.

Очиқ ўхшатишлар. Адабиётшунос Ё.Исҳоқов “Сўз санъати сўзлиги” китобида бундай ўхшатишларни “ташбиҳи сарех” деб номлаган. У Рашидиддин Ватвотнинг “Ҳадоиқ ус-сехр фи дақоиқ уш-шеър” асарида мазкур ўхшатиш “ташбиҳи мутлак” деб аталганини алоҳида таъкидлаб ўтади.⁴ Ё.Исҳоқовнинг фикрича, ташбиҳи сарехда бир нарса иккинчи бир

1 Жамолова Д. Бухоро амирлигида жадидлар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тошкент: Muhaarir, 2021. – Б. 19.

2 Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. –Т.: Зарқалам, 2006. -319 б.

3 Навоӣ. Бадойӣ ул-бидоӣ / Хазойин ул-маонӣ. Муқаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. –Т.: Фан, 1988. -1 том. - 689 б.

4 Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. –Т.: Зарқалам, 2006. -319 б.

21.	З.Т.Мамадиева А.М.Нематов	Мутахассислик фанларини ўқитишда инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш.	309
22.	У.Б.Махмудов	Айрим хоразм халқ ўйинлари тўғрисида	311
23.	Ш.А.Миралиева У.И.Таджимухамедова	Темурийлар тарихи давлат музейида сақланаётган хоразмшоҳлар тангалари	312
24.	Д.М.Мирсагатова	Ёш авлод келажак таянчи	314
25.	Ҳ.Ж.Мулладжанова	“Модаллик” тушунчаси хусусида	317
26.	<u>И.Н.Наимов</u>	<u>Аҳмад Донишнинг инсон саломатлиги йўналишидаги тадқиқотлари ва бунинг аҳамияти</u>	319
27.	А.М.Пайзиев	Ёшларни гиёҳвандлик иллатидан сақлаш асосий бурч	320
28.	Ж.Ж.Рамазонов	Рефлексив механизм – талаба-ёшларнинг психик ҳолатларини идора қилишнинг асосий шакли сифатида	323
29.	В.Садуллаева	Бухоро амири Саййид Ҳайдарнинг таълим соҳасидаги ислохотлари	325
30.	Г.Ё.Сайидова	Алишер навоий назмий асарларидаги очик ўхшатишлар лингвопоэтикаси	326
31.	Б.Д.Сайфуллаев	Ўзбекистон-Ҳиндистон: икки томонлама муносабатларнинг ҳинд олимлари томонидан илмий тадқиқ этилиши	330
32.	Ж.Э.Сарикулов	Ижтимоий фанларни ўқитишда “ёшлар миллий ўзлигини англаш”ни ўрганиш усулларининг ўзига хос жиҳатлари	332
33.	С.Ҳ.Султанов	Ижтимоий адолат тушунчасининг фалсафий-ахлоқий илдиз	334
34.	Ф.Х.Султонов	Ёшларни салбий ахборот таҳдидларидан ҳимоялашнинг таҳлилий асослари	337
35.	Р.Ш.Умарова, Ш. Худойқулов	Ёш мутахассис-кадрларни маънан етук шахс сифатида тарбиялаш масалалари	339
36.	А.Утепбергенова.	Қорақалпоғистон телевидениеси мустаққиллик йилларида	341
37.	Ш.Ш.Файзиева, Ш.Д.Курбонов, Н.З.Шерматова.	Корхона иқтисодий самарадорлигининг аҳамияти ва назарий жиҳатлари	343
38.	Ш.Ш.Файзиева, З.Б.Нусратова, М.Х.Собирова.	Тадбиркорлик фаолиятида инвестицияларнинг аҳамияти	349
39.	Ш.Ш.Файзиева. Р.Ж.Азимов.	Инсон капиталининг моҳияти ва корхоналар самарадорлигини оширишдаги ўрни	354
40.	У.М.Халикова	Ўзбекистонда интеллектуал салоҳиятли ёшларни касбий тайёргарлигида таълим тизимини такомиллаштириш	357
41.	С.Н.Хамраева Г.Хўжамова С.Примова	Меҳнат ресурслардан фойдаланиш даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлар	358
42.	У.Қ.Холиқов	Умумтаълим мактабларида шахмат тўғаракларини ташкил этиш тизими	360
43.	О.А.Шермухамедов	Критерии оценки персонала в банках	364